

Н. М. Градецькакандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових та політичних наук
Запорізького національного технічного університету

КОЛІЗІЯ МІЖНАРОДНИХ ПРИНЦИПІВ ПОВАГИ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НЕВТРУЧАННЯ У ВНУТРІШНІ СПРАВИ ДЕРЖАВ

В статті аналізується вплив міжнародних стандартів щодо захисту прав людини на трансформацію концепції державного суверенітету. Констатується, що в сучасних умовах захист прав людини вже не є виключно внутрішньою компетенцією держави. Визначається наявність колізії між міжнародним принципом поваги прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держав, що ґрунтується на повазі суверенітету держав.

Ключові слова: державний суверенітет, права людини, втручання у внутрішні справи держави, міжнародне право.

Постановка проблеми. Розвиток міжнародного права в сучасному світі і, в особливості, в сфері прав людини ставить питання про його співвідношення з національним законодавством держав і державним суверенітетом. В сучасних демократичних державах права людини сприймаються суспільством як найвища соціальна цінність, пріоритет, який не ставиться під сумнів. Однак в деяких регіонах планети права людини до сьогоднішнього дня продовжують залишатися об'єктом серйозних і часом масових порушень. У зв'язку з цим забезпечення їх дотримання не перестає бути актуальною проблемою, що стосується, перш за все, питання державного суверенітету в контексті допустимого і виправданого втручання держави у внутрішні справи іншої держави з метою забезпечення захисту прав людини, які грубо та систематично порушуються [7, с. 216-218].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дотримання та захисту прав людини, а також проблемам трансформації концепції державного суверенітету як основної ознаки держави під впливом розвитку міжнародного права приділяли увагу науковці: М. Вітрук, С. Горбунов, А. Гусєв, А. Корнєв, І. Котляр, П. Лазарєв, О. Лукашова, І. Лукашук, В. Мармазов, О. Петришин, І. Петрухін, І. Піляєв, П. Рабінович, також зарубіжні дослідники: Р. Алстон, В. Бернс, Э. Бредлі, Д. Донеллі, А. Мілн, Д. Сейгал, Дж. Штайнер тощо.

Проте в вітчизняній юридичній науці відсутні комплексні наукові дослідження, що присвячені впливу міжнародно-правових норм захисту

прав людини на інститут суверенітету і можливості втручання у внутрішні справи держав з метою захисту цих прав.

Метою статті є дослідження впливу інституту прав людини на трансформацію концепції державного суверенітету в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Використання поняття «права людини» стало досить широким як у повсякденному житті, так і в загальнополітичних процесах, також все більш уваги цьому явищу приділяють і в академічних дослідженнях. В той же час в науці, і на самперед в юридичній та політичній, поки відсутня загальноприйнята та єдина дефініція цього поняття. Кожна правляча еліта, політична партія, соціальна група часто в поняття «права людини» вкладає зміст, який відображає насамперед її цілі та інтереси.

Як зазначається в одному з найавторитетніших світових енциклопедичних видань – «Британській енциклопедії», «права людини» – словосполучення, яке увійшло у мовний лексикон лише після закінчення Другої світової війни, ознаменувавши народження сучасної концепції прав людини, що прийшла на зміну доктрині природного права [13, Р. 656].

Великий енциклопедичний юридичний словник визначає права людини як «поняття, що характеризує правовий статус людини по відношенню до держави, його можливості та прагнення в економічній, соціальній, політичній та культурних сферах» [1]. На думку П.М. Рабіновича, «права людини – це певні можливості людини, які необхідні для її існування та розвитку в кон-

кретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними і рівними для всіх» [9, с. 5].

Права та свободи людини і громадянина є центральною ідеєю, що формує нові демократичні стандарти в суспільстві. Вони є історично мінливою категорією, яка еволюціонує разом із суспільством і державою. Підкреслимо, що права і свободи людини – це її природне, невід'ємне надбання [8, с. 54-66].

Права людини, як і будь-яке інше явище, характеризуються якісними та кількісними показниками. Якісні показники розкриваються насамперед змістом прав людини. Зміст прав людини можна визначити як умови та засоби, які є можливостями, необхідними для задоволення потреб її існування та розвитку. Кількісні показники прав людини можуть відобразитися поняттям обсягу права людини [3, с. 17].

Права людини – явище історичне тому, що їх розвиток завжди передбачав спадкоємність уявлень про право з погляду людини як учасника соціального життя. Загалом, ступінь і характер розвиненості прав людини визначається рівнем розвитку держави, права в певному суспільстві. Держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина, з іншого, – принципово взаємопов'язані суспільні явища [6, с. 96-100].

Становлення та розвиток інституту прав людини дає змогу розкрити тип цивілізації, її етапи, оскільки взаємовідносини людини і держави – важлива ознака, що характеризує природу тієї чи іншої цивілізації та державу як правову або не правову.

Каталог сучасних прав людини в міжнародно-правових документах є результатом накопичення споконвічно сформованих еталонів і стандартів, які стали нормами для демократичних держав. Міжнародні стандарти у сфері прав людини – це зобов'язання держави, що впливають із норм міжнародного права, які розкривають і конкретизують зміст принципу поваги до прав людини.

На міжнародному рівні принцип поваги прав людини вперше був проголошений в Статуті ООН. Згідно п. 3 ст. 1 Статуту Організація ставила за мету «Здійснювати міжнародне співробітництво в сфері розв'язання міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних

свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії».

Однак прийняття Статуту ООН не призвело до однакового тлумачення принципу поваги прав людини, як в теорії міжнародного права, так і в практиці міжнародних відносин. Не випадково після прийняття Статуту ООН державні діячі, дипломати і вчені висловлювали різні точки зору щодо юридичної сили його положень. Деякі з них вважали, що Статут ООН не накладає на держави юридичних зобов'язань щодо розвитку поваги до прав людини і їх дотримання, а тільки формулює цілі, які повинні бути досягнуті. І тільки після прийняття Загальної декларації прав людини, Пактів про права людини та інших міжнародних договорів у цій сфері держави-члени ООН стали поступово визнавати обов'язковий характер основних прав і свобод людини.

Розвиток міжнародного права і міжнародних відносин у другій половині ХХ ст. та на початку нинішнього століття свідчить, що сфера дії принципу поваги прав людини постійно розширюється. Більш того, він наповнюється все новим змістом. Організація Об'єднаних Націй та її органи контролюють процес дотримання державами прав і свобод. Держави зобов'язані вживати заходів для захисту прав та недопущення їх порушень.

Міжнародне співтовариство також несе зобов'язання захищати права людини. Починаючи з 1990-х рр. в західній (насамперед в американській) доктрині міжнародного права висловлювалися точки зору, що принцип поваги і захисту прав людини повинен отримати пріоритет над іншими основоположними принципами міжнародного права, перш за все, принципом невтручання у внутрішні справи, а в певних випадках – і над принципом незастосування сили. Деякі західні вчені вважали, що Статут ООН зобов'язує держави дотримуватися основних прав людини, одночасно інтерпретували його положення як такі, що дають право на втручання у внутрішні справи держав. Але така інтерпретація Статуту ООН суперечить поняттю суверенітету держави в правовій науці [5, с. 3-16].

Відправною точкою концепції протиріччя категорій суверенітету і захисту прав людини є класичне розуміння державного суверенітету як його верховенства у внутрішніх справах і незалежності на міжнародній арені.

Існуюча концепція міжнародного права, що заснована на формальній рівності суверен-

них держав (раніше – цивілізованих народів) та погодження їх воль зародилася в період, коли права людини не існували на міжнародному рівні в якості імперативної юридичної категорії. Таким чином, принцип захисту (поваги) прав людини не є «класичним» принципом міжнародного права. «Класичні» принципи в тій чи іншій мірі є похідними від державного суверенітету, а принцип захисту прав людини має іншу природу і в якості обґрунтування своєї імперативності має інше джерело, яким можна визнати природне право.

Суверенітет як базова категорія міжнародних відносин і міжнародного права сьогодні переживає період конкретизації, уточнення свого значення. Відбувається це під впливом багатьох факторів, в тому числі і під впливом вимоги до поваги прав людини як когентної норми міжнародного права. Необхідно відзначити, що важливість суверенітету як невід'ємної ознаки держави до кінця XX століття під сумнів практично ніколи не піддавалася, але в умовах глобалізації стало прийнято говорити про зниження його ролі. Сьогодні відбувається втрата класичних рис суверенітету (абсолютність, неподільність і необмеженість) [4, с. 270].

Однак до сих пір, незважаючи на те що питання захисту прав людини набули міжнародного характеру, багато держав як і раніше дотримуються принципу державного суверенітету і принципу невтручання, як абсолютної категорії, щоб відхилити критику щодо проблем з дотриманням і захистом прав людини. Прихильники принципу невтручання у внутрішні справи розглядають питання, що стосуються прав людини як виняткову компетенцію держави. Таким чином, в контексті обґрунтування правомірності застосування примусових заходів з метою захисту прав людини виникають проблеми, пов'язані із вирішенням колізії між міжнародним принципом поваги прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держав, що ґрунтується на повазі суверенітету держав. З'ясування того, який із цих принципів має пріоритет, свідчить про межі тих заходів, які можуть бути вжиті, щоб захистити населення від загроз [10, с. 13-15].

Втручання у внутрішні справи держави з метою захисту прав людини обґрунтовується і тим, що принцип загальної поваги прав людини є одним з головних принципів, якими керується ООН. У зв'язку з цим, будь-яке грубе і масове порушення прав і основних свобод людини, є

підставою для міжнародного втручання у внутрішні справи держави [2, с. 41-50].

Інституціонально юридичною підставою втручання у внутрішні справи держави з метою захисту прав і основних свобод є, перш за все, глава VII Статуту ООН, яка дозволяє Раді Безпеки вжити необхідних заходів щодо будь-якої держави для підтримки міжнародного миру і безпеки.

Теоретичне підґрунтя втручання у внутрішні справи держави знаходить відображення в різних теоріях міжнародного права, і насамперед в теорії гуманітарної інтервенції, в основі якої є ідея гуманізму, поваги гідності людської особистості, неприпустимість порушення її основних прав і свобод. Гуманітарна інтервенція – це можливість держави втручатися у внутрішні справи іншої держави з метою захисту прав і основних свобод людини. Теорія гуманітарної інтервенції завжди була гострим питанням в міжнародних відносинах і в міжнародному праві. Однак вчені вважають, що потрібно вжити заходів щодо держави-порушника: від розриву дипломатичних відносин до збройного втручання. Наприклад, стаття 33 Європейської конвенції із захисту основних прав і свобод людини 1950 р присвячена міждержавним скаргам, дозволяє втручатися у внутрішні справи держав-учасниць іншими державами-членами Ради Європи. Аналогічні положення містяться і в багатьох міжнародних конвенціях з прав людини як на універсальному рівні, так і на регіональному. Наприклад, Стаття 41 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачає також, що інша держава може подати претензію іншій державі про те, що вона не виконує положення даної Конвенції. У статтях 47 і 49 Африканської хартії прав людини і народів йдеться про можливість оскаржити дію іншої держави, якщо вона порушує права людини. Вище наведені приклади дають підстави державам втручатися у внутрішні справи з питань, що належать до прав людини. Подібні підходи існують в інших міжнародних, регіональних і субрегіональних організаціях, таких, як ООН, Африканський Союз, Організація американських держав, Економічне співтовариство країн Західної Африки тощо.

Захист прав людини шляхом втручання у внутрішні справи держав здійснюється державами як індивідуально, так і колективно. Важливо також розглянути існуючі механізми щодо захисту прав людини. Це судові і квазісудові

органи, які уповноважені отримувати будь-яку претензію держав і виносити рішення рекомендаційного або обов'язкового характеру.

На сучасному етапі визначальна роль у встановленні універсальних стандартів прав людини належить наднаціональним судовим інститутам. В даний час існує ряд наднаціональних судів: Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), Суд Європейського Союзу, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини і народу, Арабський суд з прав людини, Міжнародний суд ООН. У цьому переліку якісно виділяється ЄСПЛ тим, що на відміну від інших наднаціональних судів розглядає спори між індивідом і національними інстанціями (скарги громадян на держави). Вирішуючи спір, ЄСПЛ тлумачить положення тексту Конвенції про захист прав людини і основних свобод, що безпосередньо веде до встановлення загальноєвропейських стандартів прав людини в рішеннях ЄСПЛ (прецедентне право), обов'язкових для національних інститутів публічної влади.

Саме на основі доктрини прав людини як однієї з центральних західних цінностей, що отримала розвиток в тексті про права людини і тлумачиться позанаціональним судовим інститутом, відбувається рух в сторону загальноєвропейських стандартів прав людини і оформлення наднаціональності). Таким чином, ми стаємо свідками переходу від «права держави» до «гуманістичного права» або права громадянського суспільства, в якому дотримання прав людини стає одним з найважливіших, якщо не самим важливим пріоритетом.

З метою захисту прав і основних свобод людини також створюються різні міжнародні міжурядові організації. Конкретним прикладом в цьому напрямку є створення Ради Європи в 1949 році після закінчення другої Світової війни. Мета Організації – захист прав і основних свобод людини, розвиток демократії та панування права в усіх державах-членах.

Слід зазначити також, що з позиції пріоритету верховенства прав людини питання про механізм їх забезпечення (в національному або наднаціональному примусовому порядку) є технічним, похідним, вторинним по відношенню до питання про суверенітет, а не сутнісним. Якщо наднаціональний порядок має правовий характер, тобто порядок, що захищає права людини, то такий порядок з позиції права людини слід визнати правомірним навіть в разі втрати суверенітету. Наслідком розвитку концепції

верховенства прав людини як універсальних, ймовірно, в перспективі є припущення і навіть необхідність формування наднаціональних інститутів публічної влади, що передбачають процедури встановлення порушення прав людини з боку держави і застосування примусових заходів до порушника, тобто прийняття рішення про втручання у внутрішні справи.

Розвиток доктрини універсальних прав людини, а також процес глобалізації відображаються на соціальних теоріях, які вже фіксують відхід від концепції «національної держави» і появу феномена «наднаціональності» – міждержавних інститутів, що формулюють правила і стандарти, які можуть відрізнитися від правил і стандартів, сформульованих національними інститутами публічної влади, а це безпосередньо впливає на концепцію суверенітету. Такий рух, однак, не є безконфліктним, він зустрічає опір, що природно, з боку доктрини суверенітету. Протистояння двох доктрин має прояв в можливих принципово різних підходах до прав людини, що сформульовані в рішеннях ЄСПЛ і національних судових інститутах (верховного чи конституційного суду). У такому випадку ті, хто наполягають на пріоритеті рішень наднаціонального судового інституту, обґрунтовують свою позицію пріоритетом прав людини, які мають загальноєвропейське (універсальне) значення, в той час як прихильники верховенства рішень національних судових інститутів обґрунтовують свою позицію недоторканністю доктрини державного суверенітету і національною концепцією прав людини.

Одночасне існування двох доктрин – універсальних стандартів прав людини та принципу незалежності держав, коли уявлення суверенітету як вищої цінності вже не домінує, а універсалістський підхід до прав права людини ще не панує, – призводить до появи внутрішньо суперечливою конструкції «обмеженого суверенітету» [2, с. 41-50].

Висновки. Безумовно, обсяг, зміст і характер прав людини залежать від суверенної волі держави. Суверенітет держави є однією з найважливіших політичних гарантій прав і свобод людини і громадянина. Держава створює систему організаційно-правових гарантій прав і свобод людини і громадянина, а також визнає обов'язковими для себе міжнародно-правові засоби забезпечення прав і свобод людини. Проте, суверенітет держав в сучасних міждержавних відносинах обмежується не тільки між-

народним правом, а й правом регіональних організацій. Сучасний світ стає все більш взаємозалежним і цілісним. У ньому односторонні дії держав, які не враховують інтереси інших країн і народів, не тільки не дають їм довгострокової переваги, але і значно ускладнюють міждержавні відносини і, в кінцевому рахунку, можуть поставити під загрозу саме існування людської цивілізації. У взаємозалежному світі лише шляхом узгодження позицій держав, часто навіть на шкоду їхнім суверенним правам і визнанням верховенства міжнародного права над національними законами, можна забезпечити повагу до людської гідності, міцний мир і загальну безпеку.

Список використаної літератури:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю.С. Шемшученка. – Київ : Юридична думка, 2007. – 992 с.
2. Габрелян Э.В. Суверенитет и права человека в условиях глобальной модернизации [Текст]/Э.В.Габрелян.//Правоведение.–2013.– № 4. – С. 41–50.
3. Гончаренко О.М. Права людини в Україні: навч. посібник / О.М. Гончаренко. – К. : Знання, 2008. – 207 с.
4. Дзодзиев В. Проблемы становления демократического государства в России / В. Дзодзиев. – М., 1996. – С. 270.
5. Карташкин В.А. Соотношение принципов уважения прав человека и государственного суверенитета // Юрист-международник. – М : Современная экономика и право, 2006. – № 1. – С. 3–16.
6. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
7. Леонов А.С. Государственный суверенитет и права человека: проблема совместимости и взаимного влияния (теоретико-прикладной аспект) / А.С. Леонов // Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России – 2013 – № 2 – С. 216–218.
8. Мацькевич М.М. Генеза прав людини: правовий та філософський аспекти / М.М. Мацькевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 4. – С. 54–66.
9. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. – К. : Атіка, 2004. С. 5.
10. Солопова І.В. Про співвідношення між міжнародним принципом дотримання прав людини і принципом невтручання у внутрішні справи держав / І.В. Солопова // Південноукраїнський правничий часопис. – 2015. – № 2. – С. 13–15.
11. Яковюк І. Державний суверенитет і права людини: питання співвідношення і пріоритету / І. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2010 р. – № 2(61). – Х. : Право, 2010. – С. 18–31.
12. Hudson M. Integrity of International Instruments // American Journal of International Law. 1948. Jan. Vol. 42. No. 1. P. 105–108; Kelsen H. The Law of the United Nations. L., 1950. – P. 29–32.
13. The New Encyclopedia: Micropaedia. Vol. 6. L., 1988.– P. 986.

Градецька Н. М. Коллизія міжнародних принципів уваження прав человека и невмешательства во внутренние дела государств

В статье анализируется влияние международных стандартов по защите прав человека на трансформацию концепции государственного суверенитета. Констатируется, что в современных условиях защита прав человека уже не является исключительно внутренней компетенцией государства. Определяется наличие коллизии между международным принципом уважения прав человека и принципом невмешательства во внутренние дела государств, основанном на уважении суверенитета государств.

Ключевые слова: *государственный суверенитет, права человека, вмешательство во внутренние дела государства, международное право.*

Gradeckaja N. M. The conflict of international principles of respect for human rights and non-interference in the internal affairs of other states

The article analyzes the influence of international standards for the protection of human rights on the concept of state sovereignty transformation. It is stated that in modern conditions, the protection of human rights is no longer the exclusive jurisdiction of the state. The presence of a conflict between the international principle of respect for human rights and the principle of non-interference in the internal affairs of the states, based on respect for the sovereignty, is determined.

Key words: *state sovereignty, human rights, intervention in the internal affairs of the states, international law.*